Drömmen om ett nyktert, sedligt och jämställt samhälle - hur gick det?

Hjördis Levin berättar om Emilie Rathou; en av förra sekelskiftets starka kvinnor.

Nyss har ett sekel gått till ända. För en historiker med inriktning på föregående sekelskifte känns det märkligt att hundra år kan gå så fort. Det känns lika märkligt att alla de människor som överträdde tröskeln till 1900-talet är borta. En del av dem är som gamla vänner. Jag har sysslat så mycket med deras tankar och idéer, drömmar och framtidsmål att de blivit en del av min egen referensram. Det är å andra sidan inte så konstigt, för mycket av det som nu levande generationer tror på och strävar mot har sin idégrund hos de människor som levde och kämpade runt förra sekelskiftet.

Vårt sekelskifte skiljer sig från det förra i att det då fanns en stark framtidstro. Idén om mänsklighetens utveckling mot allt högre nivåer såväl moraliskt som intellektuellt besjälade den tidens s.k. bildade allmänhet på ett sätt som är svårt att begripa idag. Många menade att det samhälle de levde i utgjorde det dittills högsta stadiet av mänsklig utveckling. Andra såg en rad fel och brister i sin samtid: Stor fattigdom och många orättvisor. Hyckleri, rofferi och dubbelmoral var utbredda. Superi, sexuell osedlighet och spridning av könssjukdomar fanns i alla samhällsklasser.

Kvinnorna var fortfarande förtryckta även om en del frigörande reformer hade genomförts. Större delen av arbetarna hade varken ekonomiskt eller politiskt inflytande.

Hos många fanns en önskan att göra något åt missförhållandena. I ledningen för de rörelser som växte fram från slutet av 1800-talet gick målmedvetna individer som var beredda att ägna sina liv åt den sak de trodde på. Det framtida samhälle de ville förverkliga var fritt från fattigdom och moralisk dekadens.

Det fanns emellertid ett dilemma. Hur skulle människor, formade av det gamla samhället, kunna skapa det idealsamhälle som man drömde om? En del menade att "utvecklingen" skulle sköta om den saken. Andra menade att människorna först måste förändra sig själva. Såsom individerna är så blir deras samhälle, resonerade de. Supiga, osedliga och förtryckande människorkan inte skapa ett nyktert, sedligt och jämlikt samhälle. Naturligtvis stötte detta resonemang på motstånd. Människor vill inte gärna ta itu med sina egna fel och brister. Det är bekvämare att skylla på andra, på samhället. Det krävs mod av den som angriper den sortens bekvämlighet.

Runt sekelskiftet 1900 fanns det många kvinnor och män som ägde detta mod och som vore värda att lyftas fram som förebilder i vårt nya millenium.

Jag skall närmare presentera en av dessa kvinnor, hennes framtidsdröm, verksamhet, uppnådda mål och besvikelser. En av förra sekelskiftets mest färgstarka förgrundsgestalter var Emilie Rathou, född 1862 och fullt verksam för det hon trodde på till sin död 1948.

En pionjär

Emilie anslöt sig till nykterhetsrörelsen tjugo år innan kvinnor mer allmänt började ägna sig åt denna fråga. Hon var den första kvinna som framträdde vid en 1 majdemonstration. Det skedde 1891 på Gärdet i Stockholm. Hon talade där om "Kvinnan och den politiska rösträtten", drygt tio år innan någon förening för kvinnans rösträtt hade bildats.

Som pionjär fick hon finna sig i polisuppsikt, hot om häktning, svårigheter att hyra möteslokaler, obekväma resor i öppna vagnar och slädar, smädebrev och klander för okvinnligt beteende. Hon lät sig inte förskräckas utan visade mod och uthållighet. Hon betraktades som samhällsfarlig men ägde en osedvanlig förmåga att försvara sig mot stundom otroligt hätska angrepp.

Emilie var en fascinerande personlighet med skarpt intellekt, otrolig energi och kraftig stämma. Som talare gjorde hon ett outplånligt intryck. Som skribent använde hon livet ut ett rabulistiskt uttryckssätt.

Det har visat sig svårt att spåra ursprunget till denna kraftfulla personlighet. Emilie var förtegen om sin barndom och tidiga ungdom. Enligt officiella uppgifter var hennes far affärsman. Om modern vet jag bara att hon hette Anna Svensson. Emilie föddes den 8 maj 1862 i Karlskrona och där växte hon också upp under det ekonomiskt blomstrande 1870-talet.

Hon gick i flickskola och skrevs in vid Kalmars folkskollärarseminarium när hon var sexton år. Under hennes studietid försämrades samhällsekonomin och en stark kritik växte fram i grupper som kände sig missgynnade. Detta kom till den brådmogna Emilies kännedom. Under lektionerna vid seminariet smygläste hon Strindbergs "Röda rummet". Emilie kom ut som färdig lärarinna 1882 i en tid full av sociala, ideologiska och politiska motsättningar. Hon drogs till folkrörelsernas radikalaste riktningar. Hon anställdes som lärarinna i Hed socken i Västmanland och bytte efternamn från Gustafsson till Rathou.

Redan i barndomshemmet kom Emilie underfund med att det var illa beställt med kvinnans frihet och människovärde. Om hennes far drack eller om det användes alkohol i föräldrarnas umgängesliv är okänt, men Emilie kunde inte tåla anblicken av onyktra individer på gator och i sällskapsliv. Hon såg ett samband mellan superi och kvinnoförtryck och tog upp kampen mot båda. 1884 gick hon in i IOGT-logen Heds vapen i Bysala. Året därpå tog hon storlogegraden, blev barntempelledare och den första kvinnan i IOGT:s distriktsråd i Västmanland.

Skolsalen blev snart för trång och Emilie lämnade orten, yrket och en säker inkomst för att bli resetalare på heltid. 1886 eller 1887 talade hon för beväringen på Malmslätt. 1888 uppmärksammades hon för sina missionsresor i Jämtland, godtemplarlandskapet framför andra. Som den första kvinnan i en svensk predikstol talade Emilie rösträtt i Merbys, Åres och Offerdals kyrkor för tusentals åhörare. Samma år deltog hon i det första nordiska kvinnomötet. Det ägde rum i Danmark och Emilie inledde diskussionen i nykterhetsfrågan. 1890-94 ägde och utvecklade Emilie veckotidningen Dalmasen från lokalorgan till radikal rikstidning med namnet Svenska medborgaren. Som anställd på ett tryckeri hade hon lärt sig hur en tidning kommer till. I Dalmasens spalter angreps överklass och etablerad religion men även arbetarrörelsens ointresse för nykterhetsfrågan.

Även om Emilie Rathou var högt respekterad inom radikala grupper, så måste en kvinna som hon få problem inom samtidens organisationsliv. Nykerhetsrörelsen och arbetarrörelsen var starkt mansdominerade. Kvinnor deltog som stödtrupper men fick inga ledande poster. Emilie upphörde aldrig att betona kvinnors behov av föreningar där de kunde agera självständigt och driva frågor som männen förbisåg. Tillsammans med ett antal arbetarkvinnor bildade hon 1892 Stockholms allmänna kvinnoklubb i polemik mot de befintliga kvinnoföreningar som enligt Emilies mening dominerades av överklassdamer.

Emilies medlemskap blev dock inte långvarigt. Hon var en alltför radikal feminist för att stanna kvar i en kvinnoförening som inom kort anslöt sig till socialdemokratiska partiet och därmed underordnades en manshegemoni som förnekade att det fanns en särskild kvinnofråga. I sin tidning kritiserade hon kvinnoklubben för att den inte engagerade sig för arbetarnas nykterhet. Ännu hösten 1892 var dock Emilie Rathou populär inom socialdemokratin och valdes av kvinnoklubben och partiet till folkriksdagen 1893. Där lämnade hon stockholmsbänken och tog plats bland ombuden från Västerbotten, dit hon också blivit vald. Denna handling såväl som hennes skriverier stötte en del medlemmar. Emilies kontakt med Stockholms allmänna kvinnoklubb bröts för alltid.

Emilie Rathou var aldrig socialdemokrat utan hade ett närmast ultraradikalt medelklassmed-

vetande. Många år senare anslöt hon sig till Frisinnade Folkpartiet. Hon tillhörde kvinnorörelsens vänsterflygel och sympatiserade med Frisinnade Kvinnor. Hon gillade dock inte deras neutralitet i förbudsfrågan och medverkade därför till att bilda Folkpartiets kvinnoförbund (1924).

De omständigheter under vilka Emilie Rathou inledde sin karriär präglade resten av hennes liv. Hon behöll åttitalistens vakenhet för sociala frågor och breda intresseriktning. Hon gjorde studieresor till olika länder och besökte exempelvis Agnes Welins settlementsverksamhet i London. Där mötte hon bl.a. Helena Blackburn och Peter Krapotkin.

En femtioårig gemenskap

Emilie Rathou var en sökare av stora mått och till slut fann hon en lämplig plattform att verka från. Under Nordiska nykterhetskonferensen år 1900, i dåvarande Kristiania, bevistade hon ett möte med Vita Bandet, den kristna nykterhetsföreningen för kvinnor. Där lärde hon känna Maria Sandström, blåbandist från Uppsala. En nästan femtioårig gemenskap inleddes. I Vita Bandet delade Emilie och Maria arbetsuppgifter och i det gemensamma hemmet livets glädjeämnen och vedermödor. De dog i oktober 1948 i Stockholm med fem dagars mellanrum och lät sig jordas i samma grav.

Vita Bandet kom från Amerika där kvinnornas frigörelse kommit längre än i Skandinavien. Den religiösa väckelserörelsen var en pådrivande faktor som gav kvinnor hopp och självförtroende. I december 1873 uppstod en märklig rörelse i Hillsborough, Ohio. Den kallades "kvinnornas korståg mot krogarna" och spred sig snabbt till Kanada och länderna på andra sidan havet. 1874 bildades National Women's Christian Temperance Union. En vit bandrosett, renhetens symbol, blev rörelsens kännetecken och 1877 togs namnet Vita bandet.. 1883 bildades World Women's International Christian Temperance Union, WWCTU.

I nästan all litteratur om Vita Bandet framställs Emilie Rathou som dess grundare i Sverige. Det stämmer inte riktigt. En svensk vitabandsförening bildades redan 1897 av en grupp kvinnor i Stockholm. Emilies insats var att hon återknöt en bruten förbindelse med Vita Bandets världsförening och skapade en riksorganisation med ett vidsträckt såväl feministiskt som socialt program.

Vita Bandet bidrog till att radikalisera den tidiga kvinnorörelsen. De tre huvudpunkterna i dess program var avskaffandet av rusdryckerna och den sexuella dubbelmoralen samt strävan efter fred på jorden. Efter långvariga strider mot lagar, myndigheter och allmän opinion insåg Vita Bandet att kvinnor måste få ekonomisk och politisk makt i det samhälle de levde och uppfostrade sina barn i. Vita Bandet kämpade för en högre allmän moral, kvinnans jämställdhet med mannen på samhällets alla områden och för sociala reformer. Rösträtt var ett första steg mot samhällets omvandling.

Emilie Rathou kom fram till att de idéer som hon själv omfattade: nykterhet, sedlighet, hygien, rösträtt och fred, i stort sammanföll med Vita Bandets program. Hennes och Maria Sandströms planer på en svensk avdelning förverkligades den 12 september 1900. På Emilies initiativ bildades då en förening på Östermalm i Stockholm och den 28 oktober 1901 en centralstyrelse. Året därpå blev föreningen Vita Bandet allmänt känd genom det första nordiska möte som hölls på Emilies anmodan. Där underströk hon kvinnans sociala ansvar. Samma år hölls stora rösträttsdemonstrationer över hela Sverige, i Stockholm bildades den första föreningen för kvinnans politiska rösträtt och inleddes en omfattande kampanj mot den lagligt reglerade prostitutionen.

Vid nyår 1903 öppnades Vita Bandets första byrå, en intensiv period av upplysningspropaganda

igångsattes och en social verksamhet av dittills oanade mått påbörjades. Emilie blev centralstyrelsens sekreterare och innehade denna post till 1947, då hon och Maria Sandström lämnade sina uppdrag som sekreterare respektive ordförande. 1904 började tidskriften Vita Bandet att utkomma. 1915 hade Vita Bandet över 7.000 medlemmar och under resten av Emilies tid mellan 8.000 och 9.000. 1911 hade WWCTU blivit världens största kvinnoförening med över en miljon medlemmar.

Vita Bandet i Sverige organiserades enligt världsföreningens mönster med lokala föreningar sammanhållna av en centralstyrelse. Förebyggande nykterhetsarbete bedrevs genom föredrag, möten och skrifter. Den civilrättsliga lagstiftningen påverkades genom opinionsyttringar. En social verksamhet eller "organiserad moderskärlek" växte fram i form av skyddshem, vårdhem, barnhem, mjölkdroppar, blomstermission, vilo-och sommarhem, sommarkolonier, helnyktra kaféer och matställen samt utbildningsverksamhet. Tanken var att kvinnor måste få materiell hjälp att höja sitt självförtroende och resa sig ur sitt elände innan de kunde förväntas arbeta för ett bättre samhälle. Över 200 fredsföreningar bildades. De flesta av Vita Bandets inrättningar övertogs senare av stat eller kommun.

All denna verksamhet hade Emilie som ständig sekreterare att ge impulser, upplysningar och bistånd av olika slag. Dessutom redigerade hon under flera decennier Vita Bandets periodiska skrifter, besökte lokalföreningar och höll ännu på ålderdomen inspirerande föredrag om föreningens tillkomst, verksamhet och mål. Det är Emilies förtjänst att Vita Bandet har en väldokumenterad historia utgörande en viktig del av svensk kvinnohistoria.

Hur gick det med Emilie Rathous drömmar om ett nyktert, sedligt och jämställd samhälle?

Emilie följde noga utvecklingen på lagstiftningens område och fick se flera av sina politiska och sociala önskemål förverkligade som exempelvis kvinnornas rösträtt, av skaffandet av prostitutionens reglementering, ny äktenskapslag och kvinnors behörighet till statstjänst. Hon var emellertid mycket besviken över den svaga verkan rösträtten för kvinnor fick. Partierna satte inte upp kvinnor på valbara platser och efter flera års kvinnlig rösträtt fanns ännu bara tre-fyra kvinnor i riksdagen. I utredningar som i hög grad gällde kvinnor insattes enbart eller övervägande män. För Emilie var det självklart att könen skulle vara lika representerade på alla beslutande poster.

Sitt viktigaste mål, ett helnyktert samhälle, fick Emilie aldrig uppleva. När nykterhetsrörelsen några år före första världskriget nådde kulmen på sin framgång trodde Emilie att rusdrycksindustrin skulle vara avvecklad inom ett par decennier. 1911 kom hon som enda kvinna med bland tio män i den kommitté som tillsattes av regeringen Staaff för att bl.a. utreda frågan om spritförbud. Under världskriget krävde Vita Bandet tillsammans med andra kvinnoföreningar förbud mot brännvinsbränning och kravet hörsammades också. Emilie var övertygad om att folkets vilja talade och att detta var början till ett totalt rusdrycksförbud. Amerika, Vita Bandets hemland, var förebild. Där hade länge funnits spritförbud och det ansågs mycket lyckligt.

Trenden vände emellertid. Nykterhetsrörelsen försvagades. Ständigt, men förgäves, uppmanade Emilie kvinnorna att rösta på politiker som hade nykterhet på sitt program. Antalet kvinnor med motbok fyrdubblades mellan 1916 och 1922. Alltfler kvinnor drack öl och rökte tobak. Emilie såg med sorg på detta och beklagade att stora penningbelopp gick till rusdrycker i stället för bostadsbyggen och sociala åtgärder. 1922 genomfördes en folkomröstning i förbudsfrågan som resulterade i nederlag för dem som ville ha förbud. Emile Rathou uppgav emellertid aldrig förbudsidén som sådan.

Hon avskydde det s.k. brattsystemet och motböckerna och ansåg det förkastligt att blanda ihop statens finanser med rusdrycksindustrins.

Emilies artiklar avslöjar att hon var besviken på kvinnorna. De ville inte ha nykterhetsförbud. Ingen annan kvinnoförening än Vita Bandet tog på allvar itu med alkoholfrågan. Hon förebrådde kända och socialt engagerade kvinnor som motsatte sig alkoholrestriktioner. Att de inte förstod att det inte gick att lösa sociala problem utan att samtidigt angripa dryckesvanorna! Emilie såg ett samband mellan kvinnors ointresse i nykterhetsfrågan och deras svaga representation på olika områden. Hon saknade en resning bland kvinnor. Hon hade trott att eftersom de och barnen led mest av superiet skulle rusdrycksförbud vara en självklar önskan för dem. Kvinnorna måste bli mer politiskt aktiva om demokratin skulle förverkligas. Så blev det inte. I stället tog kvinnor över männens mönster i det som var dåligt. De drack och rökte som män, de var

nöjeslystna och klädtokiga. I stället för att engagera sig politiskt roade de sig i danspalatsen och på biograferna. De inledde lösa sexuella förbindelser och skaffade sig utomäktenskapliga barn.

Det kan verka motsägelsefullt att Emilie Rathou, som från början gick emot religion och prästerskap, anslöt sig till det religiösa Vita Bandet och blev en samhällets moraliska stöttepelare. I likhet med många andra radikaler kritiserade hon inte kristendomen utan prästers och andras missbruk av densamma. Inom Vita Bandet fann hon en kristendom som förenade gudstro med praktisk kärlek.

Den moraliska indignationen bar hon med sig från början. Den var ett tidstypiskt uttryck för reaktionen inom radikala grupper mot ekonomisk utsugning och osedlighet. Den riktades i första hand mot en, som det ansågs, omoralisk överklass. Emilie Rathou ansåg att de lägre och hårdast drabbade klasserna skulle rusta sig till kamp mot förtryck och utsugning. Vapnet var en stabil moral och starka kroppar. Därför hyllade och praktiserade Emilie och hennes likasinnade sunda och enkla levnadsvanor med frisk luft, vatten, motion och vegetarisk kost. Till detta kom offervilja, trohet mot idealen och hård arbetsdisciplin.

Emilies ideal blev med tiden allt mindre populära och hon upplevdes sannolikt av många som alltför krävande. Den nya och mer tillåtande moral som hon ogillade hade brutit igenom. Första världskriget utgjorde här en vattendelare. Många idealister tappade tron på det mänskliga förnuftet när kriget kom. Det blev fritt fram för destruktiva krafter. Efter krigsslutet dansades det på spillrorna av en sönderslagen värld. Framdeles genomfördes en del av de reformer som Emilie Rathou hade strävat efter, men det var mycket som inte blev som hon hade hoppats.

När jag läser tidskriften Vita Bandet och Emilie Rathous utläggningar om krig, miljö och hälsosamma levnadsvanor upphör jag inte att frapperas av hur moderna hennes idéer verkar. I en tid som präglades av tanken på resursernas outtömlighet och industrins välsignelsebringade effekter betraktades emellertid Emilies idéer som hopplöst efterblivna. Så var det med mycket av det som den tidiga kvinnorörelsen kämpade för.

Hjördis Levin